

A szólni nem tudókért szóló (élő)beszéd poézise

Vázlat Kemény István lírájáról, a költő *Állástalan táncosnő* című összegyűjtött verseskötete alapján

Az 1961-ben született Kemény István a kortárs magyar költészet ikonikus alakja, aki többek között kettő, lassan három felnőtt / felnövő költőnemzedék lírájára gyakorol igen erős, visszafordíthatatlan hatást. Pályáját az 1980-as években, a magyar irodalomtörténetben lezajló posztmodern fordulat(ok) idején kezdte, azonban attól egy igen sok mindenben eltérő, radikálisan sajátos, eredeti, nehezen besorolható poézist valósított meg, mellyel voltaképpen az 1990-es évek környékén újra is értelmezte és –írta és kortárs magyar költészet köznyelvét, beszédmódját, jellemző nyelvi magatartásformáit...

1984-ben, nem sokkal a rendszerváltást megelőzően jelent meg Kemény István első, *Csigalépcső az elfeledett tanszékhez* című vékony kötete, melynek legjobb verseit a költő felvette a nem sokkal később, 1987-ben megjelent második, *Játék méreggel és ellenméreggel* című kötetébe is. Mindkét versgyűjtemény erősen filozofikus töltetű, meditatív, igen nagy műveltséganyagról számot adó, az intertextualitás eszköztárát is használó, mégis viszonylag közérthető, nem csupán beavatottaknak szóló poémákat tartalmaz, melyek kedvelt lírai alteregói a filozófus és / vagy az arisztokrata allegorikus figurái, akik kiégett, negatív, a világot immár gyakorlatilag kívülállóként szemlélő karaktereket filozófiai mélységekbe hatolóan elmélkednek a bűnről, az emberi társadalomról és a társadalomba vetett ember szükségszerű magányáról és nyomorúságáról, az emberi kapcsolatok paradox és megérthetetlen voltáról, valamint az ember és ember közti kommunikáció lehetőségességéről és / vagy lehetetlenségéről...

Köztes állomás volt a szerző harmadik, *Témák a rokokó filmből* című, 1991-es apró verseskötete, melyben a költői beszélő a számos alteregó mellett is egyre inkább azonosíthatóvá válik magával a szerzővel, Kemény Istvánnal, és a biográfiaailag is részben-egészben megismerhető szerző, a literátus értelmiségi nyilatkozik meg az olvasók felé, illetve explicit utalásokkal is egyértelművé teszi, hogy lírájának egyik fő ihletője az Ady Endre által képviselt irodalmi hagyomány, illetve Nietzsche igen ellentmondásos és többféleképpen

értelmezhető filozófiai rendszer(együttes)e A kötet versei valamiféle teljességigény, az emberi természetről való általános igazságok megfogalmazását tűzik ki célul maguk elé...

A költő negyedik, *A koboldkórus* című, 1993-as verseskönyve jórészt fragmentált, a töredékesség és a félbehagyottság benyomását keltő versek gyűjteménye a korábbi kötetek kerek egésznek látszó, gondosan szerkesztett verseivel szemben, a költői nyelv pedig egyre inkább elmozdul a hétköznapi beszéd, az élőbeszéd sajátosságainak irányába, e töredékszerű költeményekben pedig ismét jórészt allegorikus alakok, sőt, olykor megszemélyesített elvont fogalmak szólalnak meg és beszélnek a mindenkori olvasóhoz, illetve róluk szólnak a (látszólag személytelen) versek egyes szám harmadik személyben. Megjelenik itt hajléktalan, fiatal muszlim férfi, családapa, zarándokok, kereskedők, illetve maguk a (rosszindulatú) koboldok is, s mindannyian valamiféle egyetemes, egyszerre konkrétan társadalmi és elvontan filozófikus igazságot fogalmaznak meg. Az allegorikus alakok halmozásának – látszólag elszemélytelenítő – költői technikája mellett vagy ellenére a versek hangvétele megkapóan személyes, s a mindenkori olvasó könnyedén magára ismerhet mögöttük / bennük...

Kemény István ötödik, *A néma H* című kötete 1996-ban jelent meg, és a maga mindössze huszonnyolc versével mérföldkő a szerző költői pályáján. Számos dalszerű, klasszikus formában írott, irodalomtörténeti hagyományokat megidéző költeményt tartalmaz, s itt is igen nagy számban jelennek meg az allegorikus alakok, költői alteregók, akik azonban félreérthetetlenül azonosak magával a költővel – az egész verseskötetben tetten érhető egy igen fragmentált és sorok között szétszórt, mégis jól felismerhető önéletrajziság – tapasztalatok tömkelege az (akkor még az) ezredforduló előtti évek Budapestjén élő, a környezetében végbemenő társadalmi és magánéleti folyamatokról olvasóit egyaránt tudósító irodalmár értelmiségi életéből, melyeket kevésbé volna érdemes a pusztán fikció birodalmába utalnunk. A személyesség és a másokért / mások helyett történő költői megszólalás itt válik félreérthetetlenül a Kemény István-i költészet egyik alaphangjává.

A költő 1996-os, *Valami a vérről* című, válogatott és új verseket tartalmazó, valamint 2001-es, az 1996 és 2001 között keletkezett verseket magában foglaló *Hideg* című verseskötetei sokkal inkább az egyéni szövegek szintjén igen markáns, határozott hangon megszólaló új költeményekkel járulnak hozzá Kemény István addigi életművéhez, semmint új motívumokat, témákat vagy beszédmódot alakítanak ki. E két kötet (új) verseiben is megjelenik az allegorikus költői alteregókkal együtt a félreérthetetlen személyesség, illetve az emberi társadalomról, életről, létről és természetről való egyetemesen igaz, érvényes állítások megtételének igénye, néha igen komoly, megkeseredettségbe hajló, fokozott melankóliával és magánnyal, néha megkapó és szélsőségekbe hajló iróniával és öniróniával együtt...

Kemény István nyolcadik, *Élőbeszéd* című, 2006-os kötete talán a szerző eddigi életművének legjelentékenyebb darabja, mely egyszerre értelmez újra és gondol tovább mindent, amire e költészet a szerző korábbi hét kötetében *felesküdt*. Az *élőbeszéd* szó nem csupán nyelvi magatartásformára, a versek hétköznapi beszédmódhoz, köznyelvhez hasonló megszólalásmódjára utal, sokkal inkább az *életről való beszédre*, melynek fő témája a halál, a(z eredendő) bűn, az emberi történelem és annak gyászos eseményei. A kötet ciklusaiból egy ismert bibliai narratíva, Káin és Ábel történetének posztmodern költői parafrázisa bontakozik ki, s egyszerre drámai és ironikus élt adva a történet újraértelmezésének, hogy Káin allegorikus figurája valójában a versbeszéd sugalmazása szerint azonos az utolsó még élő, immár aggastyánként a halált váró náci háborús bűnossal... A Halál, mint allegorikus személy végül is meglátogatja az öregember Káint, számon kéri rajta Ábel, az első meggyilkolt ember halálát, majd a történelem folyamán minden ember másik ember ellen elkövetett gyilkosságát, kettőjük beszélgetése, az *élet és a halál dialógusa* pedig a maga gúnyos, groteszk, erősen ironikus hangnemével már-már abszurdba hajlik, hiszen az élő ember minden halálfélelme ellenére sokáig szóval tartja a Halált, ezáltal pedig a (halandó) ember képes elodázni *saját halálát* is... A versgyűjtemény néhány önállóan, a *Káin-versek* és a címadó, tizenegy részből álló hosszúvers kontextusán kívül is olvasható szövegen kívül nem más, mint az emberi történelem mitikus-allegorikus újraértelmezése, mely – nem meglepő módon – nem más, mint hanyatlás- és gyilkolástörténet. Ám az ember és az emberiség történetének minden negatív aspektusa ellenére Kemény István vers(el)beszélése nem jut el a történelem végéig, hanem igen jóindulatúan, minden pesszimizmus ellenére valamiféle rejtett optimizmus jegyében a mindenkori olvasóra bízva a mondottak értelmezését, valamint azt, mi is lesz a történelem / történet vége a távoli jövőben, győz-e végül a halál az emberi élet felett?

A szerző kilencedik, 2011-ban megjelent, *Állástalan táncosnő* című verseskönyve gyűjteményes kötet, mely Kemény István minden egyes, korábbi kötetekben megjelent és azokból kihagyott versét tartalmazza, melyek 1980 és 2006 között keletkeztek, szigorúan kronológiai sorrendben és a keletkezés időpontjának év-hónap-nap, de legalábbis év-hónap pontosságú megjelölésével. Az *Élőbeszéd* című kötet versanyagáig bezárólag egy gyűjteményes kötet nem csupán szintetizálja a költő addigi munkásságát, de a verseket a korábbi kötetek ciklusaiból, lírai összefüggésrendszereiből kiemelve a szigorú időrendi keletkezési sorrend mentén a 2006-ig bezárólag körülbelül 360 poémából álló lírai életmű egy új (narratív-kronologikus) értelmezési lehetőségét is felvázolja a mindenkori olvasó számára.

A királynál című tizedik, 2012-es, nagy irodalmi vitákat generáló verseskötet figyelemre méltó fordulat a költő lírájában. Az alapvetően szelíd, halk szavú, többnyire elvont

költői képekben gondolkodó szerző nem egy forradalmár vehemenciájával ugyan, de a mostanában reneszánszát élő, és ugyanakkor heves viták övezte politikai-közéleti költészet felé fordul, explicit referenciákkal beszélve a kortárs magyar társadalmi-politikai közállapotokról, a politikai élet visszásságairól, az egyértelműen elrontott-félbehagyott rendszerváltásról, a szélsőséges politikai ideológiák egyre inkább tapasztalható, aggodalomra okot adó térnyeréséről. A kötet teszi mindezt élő, kortárs, a kötet írásának pillanatában is élő és hivatalt viselő politikusokat beazonosítható téve és cselekedeteiket igen erős bírálattal illetve. A könyv kétségtelenül *a valóságról beszél*, a benne foglalt versek esztétikai színvonala persze igen magas, és újjító erővel hat, a szerzőre lírai beszédmódjára jellemző visszafogottság és halkszavúság okán azonban hiányérzete is támadhat a mindenkori olvasóknak. A közéleti-politikai versekben megfogalmazott bírálatok nem mindig elég határozottak, nem szólalnak meg elég *hangosan* és változásra buzdítóan. Kemény István e kötete nem visz végbe *verbális forradalmat*, de újraértelmezi a közéleti-politikai költészet és költői szerep lehetőségeit a 2010-es évek magyar irodalmi diskurzusában...

Kemény István jelen esszé írásának idejéig bezárólag megjelent tíz (pontosabban a *Kemény István legszebb versei* című válogatott, ám új verseket nem tartalmazó kötettel együtt tizenegy) kötetének vázlatos bemutatása után érdemes néhány szót ejtenünk a szerző költészetének általános poétika sajátosságairól, ember-, történelem- és világszemléletéről is. Az első, ami a posztmodern / kortárs magyar irodalomban járatos olvasónak feltűnhet, az a tény, hogy Kemény István költészete már indulásakor, az 1980-as években sem igazán élt a posztmodern paradigmaváltás radikálisan (el)bizonytalan(ító), a nyelvjátékokat, az irónia alakzatát, az intertextualitást, a versekbe épített idézetek, vendégszövegek lehetőségeit és a lírai szubjektum(ok) válságát a végletekig kihasználó eszköztárával, nem törekedett széttartó, többértelműsége / értelemmentessége törekvő, a szintaktikai-szemantikai-frazeológiai kötöttségeket felszámoló, csupán nyelv- és formacentrikus versbeszéd megvalósítására, hanem mindig is maradt benne valamiféle következetes egységesség, tartalom- és jelentéscentrikusság, ha úgy tetszik, a lírai beszédmód egyfajta *konzervativizmusa*. A szintaktikai határok és valamiféle jelentésközpontúság megtartásával együtt a kissé elnagyoltan, de talán mégis, egyszerű korszakolási tendenciáknak köszönhetően *posztmodernnek* nevezhető – miként arra egyik értő kritikus és legújabb válogatott kötetének szerkesztője, Németh Zoltán is utal, egészen pontosan magyar irodalom úgynevezett második posztmodern hullámának parodikus, areferencilális, intertextuális és nyelvjátékos – beszédmódot megkerülve Kemény István egy egészen sajátos, új (persze továbbra is posztmodern) versnyelvet hozott létre... E versnyelv azonban a maga jelentéscentrikusságával

együtt is sok esetben szándékosan rontott, pongyola, azaz *élőbeszédszerű*, amit a költő másik ugyancsak értő kritikusja és egy (máig kiadatlan) 2012-es remek PhD-értekezés megírása által monográfusa, Fekete Richárd találóan *a hiba poétikájának* is nevez. Kemény István azonban nem egyszerűen összemossa a nyelv irodalmi és hétköznapi regisztereit, és nem nyugszik bele abba sem, hogy a vers a nyelvi szkepszis idején alkalmatlan érvényes és pontos jelentéstartalmak közlésére. Amúgy alapvetően dicsérő és költői tehetségét méltán elismerő kritikusi is számon kérték Kemény Istvánon példának okáért még az 1990-es években verseinek úgynevezett *pongyolaságát*, beszélt nyelvi fordulatait, szintaktikai-frazeológiai pontatlanságait, a versek technikai szerkesztése, rím, a ritmus és a metrum szintjén is megmutató szándékolt tévesztéseit, azonban, miként arra Fekete Richárd is rávilágít doktori értekezésében, e hiba / hibázás, a versek tapintható élőbeszédszerűsége nem valamiféle provokáció és nem is a versek szerkesztési hiányosságaiból fakad, hanem egyenesen a Kemény István-i költészet egyik szövegszervező elvévé emelkedik. Ha kissé leegyszerűsítjük a jelenséget, azt mondhatjuk, Kemény István verseinek lírai beszélője azért *hibázik* állandóan tolja el e költészet lírai beszédmódját a szerző nyolcadik kötetének címét is kölcsönző *élőbeszéd*, a hétköznapi emberi beszélt nyelv, a köznyelv irányába, mert a megnyilatkozó lírai szubjektum ezzel fejezi ki versről versre, megnyilatkozásról megnyilatkozásra közösségét, szolidaritását, együvé tartozását, egységét az általános értelemben vett *emberrel*, a mindenkori olvasóval. Az ember, miként megnyilatkozásai, mondatai, a világról és önmagáról tett megállapításai is, tökéletlenek és tévedhetnek – Kemény István lírai szubjektuma pedig pontosan tudja ezt, s az általános, mindenkori emberrel közösséget vállalva maga is fenntartja magának a tévedés, a hibázás, költői megnyilatkozás pontatlanságának és tökéletlenségének jogát. Hiszen a költészet alapvetően nem csupán elvont, érthetetlen jelentéstartamokból, hanem a hétköznapi emberi igazságaiból épül fel, a Kemény-versekre pedig ez, minden rétegzettségükkel és lehetséges többjelentésűségükkel együtt halmozottan igaz lehet...

A Kemény-versek (látszólagos, konstruált) pongyolaságával, köznyelviségével, jó értelemben vett, emberi és emberközeli élőbeszédszerűségével igen szoros kapcsolatban áll e költészet történelemszemlélete. Kemény István versein az emberiség történelmét alapvetően egy bűn-, gyilkosság- és hanyatlástörténetnek látják és láttatják, egyúttal pedig erős nosztalgiával tekintenek vissza a múltra, mintha akkor még létezett, létezhetett volna valami idillibb, romlatlanabb őszállapot. A versek mintha valamiféle *nagy elbeszélést*, a posztmodern történet- és világszemlélettel ellentétes koherens, lineáris, valahonnan valahová tartó emberiségtörténetet kísérelnének meg rekonstruálni, e rekonstrukció azonban a versek pusztá

nyelvi megnyilatkozása, a jelentéstartalmak nyelvi formába öntése által immár lehetetlennek bizonyul, ezért Kemény István költészete az allegorikus beszédmód felé fordul, a történelmet pedig rejtjelezett, (jel)képes beszéd által mítosszá, eredet-elbeszéléssé, példázatszerű, szimbolikus világmagyarázattá lényegíti, értelmezi át. Mindezzel együtt Kemény István lírájának történelemszemlélete ciklikus, azaz az események az emberiség történetében (példának okáért a Káin által elkövetett ösbűn, a gyilkosság, az erőszakos halál) újra és újra megtörténnek a történelemben, az ember pedig korokon átívelve mindig, újra és újra ugyanabba a hibába esik, hibáiból pedig látszólag semmit nem tanul. A gyilkosság pedig egyúttal az időpont, a dátum, az időbeliség aspektusának és tapasztalhatóságának elvesztését is magával vonja, az időbeliség pedig voltaképpen időtlenséggé, örökkévalósággá válik, egyszerűsödik, az időtapasztalat fokozatosan eltűnik e költészetből, mivel haladás nem, csak folytonos, újra és újra megismétlődő hanyatlás tapasztalható... Ha azonban az emberiség történelme, története nem más, mint gyilkosságok története, az emberi természet árnyoldalának újra és újra történő felszínre törése, folyamatos erkölcsi-társadalmi hanyatlás, az ősi bűn kárhozatszerű, monoton megismétlése végtelen számú változatban, akkor idővel valahol ott kell lennie a folyamat végén az ember (teljes és végső) bukásának, *a történelem végének* is. Kemény István költészetének története azonban inkább csak és kizárólag ciklikus, nem pedig apokaliptikus, mely feltételez egy előre megjósolható és egyúttal megváltoztathatatlan végállapotot. Kemény István költői beszélője folyamatosan szembesít és kétkedik az *ember, mint olyan* jobb belátásra való képességében, ám verseiben hangsúlyozottan sosem jelenik meg a lezárt és megváltoztathatatlan végállapot, a végső elmúlás / halál, az apokalipszis, a történelem vége. Nyitva hagyja a kérdést, vajon mi is lesz a távoli jövőben az emberiséggel, véget ér-e egyáltalán valaha a történelem, e gyászos, pusztán újra és újra megtörténő gyilkosság(ok)ról, az emberi természetben rejlő gonosz győzedelmeskedéséről, folyamatos hanyatlásról tudósító folyamat, vagy pedig bekövetkezik majd egyszer valamilyen pozitív irányú változás, a ciklikus ismétlődés véget ér, más irányt vesz, az ember pedig képes lesz tanulni korábbi hibáiból és megszabadulni a létezése kezdetétől vele, benne élő bűn(össég)től? A kérdés e költészet keretein belül tehát nyitva marad, ez pedig minden látszólagos pesszimizmus, kétkedés és kiábrándultság mellett valamiféle rejtett optimizmusra, és a költői szubjektum részéről az *ember, mint olyan* iránti meglehetősen nagy jóindulatra, szeretetre vall...

Kemény István költészetének alapállása tehát egy / a sokféleképpen értelmezhető és sokféleképpen, versről versre, kötetről kötetre eltérő módon megnyilvánuló, mégis következetes és minden versszöveg alapvető tulajdonságaként aposztrofálható *humanizmus*. A

versek sokat emlegetett pongyolaságukkal, *előbeszédszerűségükkel* és szinte csak és kizárólag a hanyatlás, a fejlődésképtelenség és a bűn aspektusaira fókuszáló történet- / történelemszemléletükkel együtt egyetlen dolgot tartanak szem előtt: az embert, a mindenkori embert, figyelembe véve annak minden egyes tulajdonságát és gyengeségét. Kemény versei a tévedés és a pongyolaság, hanyagság lehetőségét, jogát fenntartva szólalnak meg, mert az ember tévedhet, és miért ne tévedhetne az embertársai, így önmaga természetéről is megnyilatkozó lírai szubjektum, ha ő is csak egy a számtalan ember közül? A történelmet igen találó, könyörtelen és kíméletlen módon a gyilkosságok, az ember önzés, az újra és újra megismételt bűn történeteként látja és írja le, nem feltételezve, hogy több ezer évre visszanyúló létezésének időtartama alatt az emberiség képes lett volna – erkölcsi értelemben – fejlődni, átlépni a saját árnyékán, tanulni valamit a saját az idők folyamán elkövetett hibáiból... A múlt és a jelen meglehetősen drámai módon egy bizonyos pont után elkezdni nélkülözni az időbeli aspektust, s mitikus idővé / időtlenséggé lényegül, melyből látszólag nem adott a kilépés lehetősége sem. A történelem vége sem jön el – legalábbis Kemény István verseinek világán belül –, mert a költői szubjektum nem szeretne nagyvonalú jóslatokba bocsátkozni és a próféta szerepében tetszelegni. Időt és lehetőséget hagy az embernek – saját magát is beleértve e kategóriába –, hogy változzon és változtasson, mert talán soha nem késő. A jelen (posztmodern) idősíkjából szemlélve a múlt amúgy is nehezen, csupán töredékesen és szimbolikusan rekonstruálható, a jövő pedig egyáltalán nem megjósolható. E humanizmushoz csak úgy hozzátartozik a mindenfajta – az Ady Endre által teremtett irodalomtörténeti hagyomány nyomán – erős bírálattal, ostromozással, szembesítéssel együtt is a mindenkori és minden másik ember iránt való végtelen jóindulat, mint a marginálisnak, a kiteszítottnak, a *magáért szólni nem tudónak* adott / kölcsönzött lírai hang. E költészetnek és a benne megjelenő szereplőknek, a lírai szubjektum szerepében megnyilatkozó vagy általa éppenséggel egyes szám harmadik személyben megjelenő allegorikus alakoknak, költői alteregóknak ugyanis szinte mindig alapélménye a perem-létezés, a kiszolgáltatottság, a magányosság, a már-már végletes marginalitás. A Kemény-versek igen gyakran szólnak olyanok nevében / olyanokról / olyanok helyett, akik saját magukért nem képesek szót emelni. Minden kritikus megnyilvánulása, az emberi természetről való minden (negatív) tudása és történeti ismerete ellenére e költészet megnyilatkozó szubjektuma számtalanszor emel szót a legkiszolgáltatottabbakért is, akik persze valamilyen aspektusból nyomorúságos, alávetett helyzetük mellett szükségszerűen nem különbek, mint az összes többi ember. Kemény István költészetének – a kortárs magyar irodalomban talán kissé extrém mértékűnek ható – humanizmusa éppen abban nyilvánul meg, hogy beszélője időről időre elborzad az emberi

természet szégyenteljes oldalától, a háborútól, az önzéstől, a gyilkosságtól, a hazugságtól és azok egész történelmen átívelő változástelenségétől, ám még az ilyen megnyilvánulásokat tevő emberekben (s az emberek többsége nyilván ilyen) is *önmagára ismer*, s közösséget vállal minden egyes élő és valaha élt emberi lénnel, igen szép és nagyvonalú gesztussal az egész emberiségre, annak minden egyes tagjára kiterjesztve. E költészet *nekünk, értünk és helyettünk szól*, az emberi természet általános vonásokat megnyilatkozó mítosszá egyszerűsített történelemről szóló szövegek egyetemes, elvont és a mai, kortárs magyar társadalmi-közéleti-politikai valóságáról beszélő költemények konkrét szintjén is – pusztán rajtunk, mindenkori olvasókon múlik, üzeneteit meghalljuk-e...

KEMÉNY ISTVÁN VERSESKÖTETEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

Csigalépcső az elfelejtett tanszékekhez, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1984.

Játék méreggel és ellenméreggel, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987,

Témák a Rokokó-filmből, Budapest, Holnap Kiadó, 1991.

A koboldkórus, Budapest, József Attila Kör – Pesti Szalon, Budapest, 1993.

A néma H, Budapest, Pesti Szalon, 1996.

Valami a vérről. Válogatott és új versek Budapest, Palatinus Kiadó, 1998.

Hideg. Versek 1996–2001 Budapest, Palatinus Kiadó, 2001.

Élőbeszéd, Budapest, Magvető Kiadó, 2006.

Állástalan táncosnő. Összegyűjtött versek 1980-2006, Budapest, Magvető Kiadó, 2011.

A királynál, Budapest, Magvető Kiadó, 2012.

Kemény István legszebb versei, Pozsony, AB-ART Kiadó, 2016.